

БЕЛАРУСКАЯ І ЛІТОЎСКАЯ ТРАДЫЦЫЙНЫЯ КУХНІ: ДА ПРАБЛЕМЫ ІХ УЗАЕМАДЗЕЙННЯ І ўЗАЕМАўПЛЫВУ

Беларуская традыцыйная кухня развівалася ў блізкіх прыродна-геаграфічных, сацыяльна-эканамічных, культурных і інш. умовах з кухнямі суседніх народаў. Асаблівую блізкасць яна мела з даўніх часоў (IX-XII ст. і пазней) з кухнямі рускага і ўкраінскага этнасаў. Гэтая блізкасць, дарэчы, назіралася і ў іншых сферах чалавечай дзейнасці дадзеных народаў: мове, літаратуры, архітэктур, музыцы, адзенні, узбраенні і інш.

У той жа час традыцыйная беларуская кухня мае шмат агульнага і з аналагічнымі кухнямі польскага, літоўскага і латышскага народаў. Ужо тое, што беларуская традыцыйная кухня аказала ўплыў на кухні некаторых суседніх (літоўскую, польскую, рускую, украінскую) і, магчыма, іншых еўрапейскіх народаў, можа сведчыць аб яе старажытнасці і самабытнасці. У той жа час трэба заўважыць, што кухні суседніх і іншых народаў (рускіх, украінцаў, палякаў, немцаў, італьянцаў, французцаў, англічан і інш.) паўплывалі на нацыянальную беларускую кухню.

Вядомы спецыяліст у галіне кулінарнай культуры Еўропы і свету В. Пахлёбкін указвае на старажытнасць беларускай кулінарнай культуры. Беларускую кухню ён адносіць да найбольш старажытных у Еўропе: «Захаванне нешматлікіх аўсяных страў у некаторых народаў Еўропы (у беларускай, польскай, шатландскай кухнях) з'яўляецца сведчаннем іх старажытнай кулінарнай культуры» [6, с. 128].

Нас асабліва цікавіць узаемадзеянне і ўзаемаўплыў паміж традыцыйнымі кухнямі беларускага і літоўскага народаў. Бо ўзаемадзеянне і супрацоўніцтва паміж беларусамі і літоўцамі цягам стагоддзяў было вельмі інтэнсіўным. Пра гэта сведчыць шмат гістарычных фактаў і шэраг даследаванняў у галіне гісторыі, навукі, тэхнікі, культуры.

У гэтай сувязі тут трэба сказаць і іншае: ніводная з суседніх культур (і моў) не адчула такога моцнага беларускага ўздзеяння, як літоўская [4, с. 90].

Нягледзячы на тое, што ў цяперашні час маецца шэраг публікацый па гісторыі развіцця беларускай [3, с. 23; 1, с. 89-90] і літоўскай кухань, спецыяльных прац, прысвечаных узаемадзеянню і ўзаемаўплыву кухань беларусаў і літоўцаў, няма. Мой даклад у гэтым сэнсе стане пэўным укладам у запаўненне дадзенай лакуны пры даследаванні беларуска-літоўскіх узаемасувязей у галіне традыцыйнай народнай кухні.

Даволі цяжка вызначыць уплыў кухні і кулінарнай культуры аднаго народа на кухню і кулінарную культуру іншага народа. Нам, беларусам, вельмі дапамагаюць у гэтым сэнсе ступень распаўсюджвання тых ці іншых беларускіх нацыянальных страў у кухнях суседніх, у тым ліку літоўскага, народаў, беларусізмы ў літоўскай мове ў гэтай сферы чалавечай дзейнасці, а таксама старажытнасць і самабытнасць многіх страў і напояў нашай кухні.

Можна меркаваць, славяна-балцкае гістарычнае і культурнае ўзаемадзеянне і ўзаемаўплывы на тэрыторыі Усходняй Еўропы пачаліся яшчэ ў старажытны перыяд. Славяне з сярэдзіны – апошняй чвэрці першага тысячагоддзя н.э., на думку В. В. Сядова, пражывалі ў паўднёва-ўсходняй частцы сучаснай тэрыторыі Літвы, пра гэта сведчаць славянскія гідронімы і археалагічны матэрыял у выглядзе бронзалетападобных скроневых колцаў [7, с. 85-86]. Усё гэта своеасаблівым чынам не магло не адбіцца на балта-славянскіх узаемасувязях у галіне традыцыйнай культуры і іншых галінах чалавечай дзейнасці. Славяна-балцкія ўзаемакантакты працягваліся і ў больш позні час. Асабліва цеснымі і ўсебаковымі былі ўзаемасувязі і супрацоўніцтва паміж беларускім і літоўскім народамі ў XIII – XVIII ст. і пазней, то бок у перыяд існавання Вялікага Княства Літоўскага. Уплыў беларусаў на гісторыю і культуру літоўцаў заўважаецца з даўніх часоў, прычым уздзеянне беларусаў закранула многія сферы чалавечай дзейнасці (гістарычнае, ваеннае, грамадска-палітычнае, ідэалагічнае, моўнае, культурнае і інш. жыццё) літоўцаў.

Варта падкрэсліць узаемны характар уздзеяння беларускай і літоўскай культур. І ўсё ж у перыяд Сярэднявечча і Новы час беларускі культурны ўплыў прэваліраваў над літоўскім. На гэта ўказвае шэраг гістарычных фактаў і літаратурных крыніц.

Трэба заўважыць, што ў папярэдні перыяд (Сярэднявечча) шэраг народаў Усходняй і Сярэдняй Еўропы, у тым ліку продкі беларусаў, знаходзіліся на больш высокім сацыяльна-эканамічным, культурным і іншым узроўні развіцця, чым балты (продкі сучасных літоўцаў). Апошнія пазней за ўсіх у Еўропе прынялі хрысціянства і фактычна да XVI ст. не мелі пісьменства на сваёй мове.

Таму заканамерна і не дзіўна, што спачатку літоўцы Літвы ў сучасных дзяржаўных межах (Аўкштайцыя, Жамойція і інш.) запазычылі ў беларусаў і інш. народаў шмат чаго ў жыллёвым і гаспадарчым будаўніцтве і інш. сферах чалавечай дзейнасці, то бок пабудовы і збудаванні беларусаў і інш. этнасаў маглі паслужыць ўзорам для літоўцаў. Усходнелітоўская хата, напрыклад, не абышлася без беларускага ўплыву.

Шэраг гаспадарчых пабудоў і збудаванняў, як сведчаць дадзеныя «Этымалагічнага слоўніка літоўскай мовы» В. Смачыньскага, напрыклад, камору (літ. kamara) [11, с. 251], стадолу (stadalà) [11, с. 596] – (заезд, карчма), вінніцу -- (бровар, вінакурня) (vynūcia) [11, с. 755], пограб (піўніца) (pagrabas) [11, с. 436] продкі сучасных літоўцаў маглі запазычыць ў продкаў цяперашніх беларусаў. Бо назвы іх (пабудоў і збудаванняў) маюць ў асноўным славянскае паходжанне. На карысць таго, што тэрмін «vynūcia» (вінніца) паходзіць не столькі з польскай, колькі з беларускай мовы, сведчыць тэрмін «віннік» (vynūnykas) [11, с. 755],

які прыйшоў да літоўцаў з мовы нашых продкаў. Для нас жа важным з’яўляецца той факт, што беларускае паходжанне мае, паводле В. Смачыньскага, таксама і літоўскі тэрмін «rėšcius» [11, с. 445] (печ) -- каменнае збудаванне для агрэву памяшкання і прыгатавання гарачай ежы.

У хаце важнейшым прадметам мэблі, за які сядваюць і ядуць (выкарыстоўваецца таксама і для іншых мэт) з’яўляецца стол (stālas) [11, с. 597], якога даўнія літоўцы маглі не ведаць ў Сярэднявеччы і запазычылі гэтае паняцце, як сцвярджае У. Смачыньскі, у паўднёвых суседзяў – усходніх славян -- продкаў цяперашніх беларусаў. Літоўцы маглі не ведаць і некаторых ёмістасцей, што выкарыстоўваліся для гаспадарчых і хатніх мэт, асабліва тых, якія былі зробленыя з клёпак, бо, зразумела, вытворчасць бондарных вырабаў з клёпак з’яўлялася куды больш прагрэсіўным відам дзейнасці ў параўнанні са старажытным і прымітыўным даўбаннем. У гэтых адносінах ад усходніх славян (г.зн. у старажытнаўсходнеславянскі час пры пасярэдніцтве, хутчэй за ўсё, продкаў цяперашніх беларусаў, бо яны найчасней былі звязаны з даўнімі ўсходнімі балтамі) продкі сучасных літоўцаў маглі запазычыць такое паняцце, як «кубел» («kubilas») [11, с. 320] -- драўляная ёмістасць для нашэння вады. Ад беларусаў літоўцы, па ўсёй верагоднасці, запазычылі, паводле У. Смачыньскага і В. Урбуціса, бочку (baškà) [11, с. 39]), ражку (rėčkà) [11, с. 505] (1. шырокае драўлянае начынне з клёпак; 2. драўляны кубак з ухватам), дзешку (dieška) [12, с. 425], ваган (vagan) (vogonas) [11, с. 700] -- (1. акруглае драўлянае начынне з вечкам для сыра, масла, смятаны, выкарыстоўвалася таксама для нашэння ежы пастухом). Згаданыя вышэй словы прыйшлі ў літоўскую мову з беларускай. З мовы нашых продкаў у літоўскую трапіў і тэрмін «суд» (sudàs) [11, с. 612] -- (кухоннае начынне) і інш.

З мовы продкаў сучасных беларусаў ў літоўскую прыйшлі назвы шэрагу пладовых дрэў і агародніны: вішня (višnia) [11, с. 763], сліва (slyva) [11, с. 573], кмін (kmynai) [11, с. 302], пастарнак (pasternokas) [11, с. 442], часнок (česnakas) [11, с. 86].

Літоўцы запазычылі ў беларусаў, паводле В. Смачыньскага, назвы посуду: блюда (bliūdas) [11, с. 65], талерка (tolierka) [11, с. 68], скварада (skaurada) [11, с. 557] – (з царкоўнаславянскай і старажытнарускай, магчыма, праз беларускае пасярэдніцтва), розных страў і хлеба-булачных вырабаў: боршч (barščiai) [11, с. 47], бацвінне (batvynis), халаднік (kaladnykas) [11, с. 247], блін (blynas) [11, с. 65], пірог (pyragas) [11, с. 462]; напояў: гарэлку (arielka) [11, с. 22], магарыч (magarycios) [11, с. 367], віно (хутчэй за ўсё, з беларускай, бо тэрмін «віннік» (vynnykas), як заўважана вышэй, быў запазычаны літоўскай мовай з мовы нашых продкаў; рэчываў, якія з’яўляюцца неабходнымі кампанентамі пры прыгатаванні тых ці іншых страў, напояў: алей (aliejus) [11, с. 10], брага (braga, broga) і інш.

Што тычыцца балцкіх (літоўскіх і інш.) запазычанняў беларускай мовай у галіне кухні і кулінарнай культуры, то іх не так і шмат. Можна прывесці некалькі прыкладаў. Яны (балцкія тэрміны) праніклі ў нашу мову або ў выніку даўніх славяна-балцкіх, пазней беларуска-балцкіх (у тым ліку літоўскіх, магчыма, яцвяжскіх) культурных узаемакантактаў, або ў выніку асіміляцыі балтаў у беларусаў. Адным з такіх слоў, быць можа, з’яўляецца «Раўгеня» (Саладуха) [6, с. 153]. Гэта беларуская назва напою з праросшага жыта, разведзенага вадой. Назва ўжываецца ў паўночна-заходняй частцы Беларусі. А гэта таксама пра многае гаворыць. Шэраг слоў сучаснай літоўскай мовы з каранем **raug** [10, с. 673] азначае працэс квашання, што ў нечым блізка па сваім значэнні да працэсу вырабу соліду. У мове нашых паўночна-заходніх суседзяў маецца шэраг слоў з караннем **milt** [10, с. 416], а гэта ўказвае на тое, што тэрмін «мілта» (літ. мука) прыйшоў у беларускую мову з літоўскай.

Такім чынам, даследуючы беларуска-літоўскае ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў у галіне традыцыйнай народнай кухні, я прыйшоў да наступных высноў:

- п** па-першае, беларускую і літоўскую традыцыйныя кухні можна аднесці да найбольш старажытных і самабытных у Еўропе;
- п** па-другое, беларуская народная кухня не толькі адчула ўплыў кухань суседніх і іншых народаў, але і, наадварот, сама паўплывала на кухні шэрагу народаў;
- п** па-трэцяе, уздзеянне беларускай кухні на літоўскую і, наадварот, літоўскай кухні на беларускую было узаемнае. Гэта бачна на запазычанні шэрагу страў і напояў літоўскай кухні ў беларусаў і беларускай кухні ў літоўцаў;
- п** па-чацвёртае, беларускі ўплыў на літоўскую традыцыйную кухню найбольшым чынам праявіўся на паўднёвым усходзе і ўсходзе тэрыторыі Літоўскай Рэспублікі ў сучасных дзяржаўных межах;
- п** па-пятае, уздзеянне беларускай кухні на літоўскую было асабліва прыкметным у рэгіёнах беларуска-літоўскага памежжа або на тых землях, якія знаходзіліся недалёка ад яго (напр., у б. Вількамірскім павеце) [9, с. 460-461, 463].
- п** па-шостае, беларускі ўплыў на традыцыйную літоўскую кухню быў значна больш моцным, чым літоўскі ўплыў на аналагічную беларускую кухню. Гэта было абумоўлена шэрагам фактараў гістарычнага, сацыяльна-эканамічнага, ваенна-палітычнага, культурнага і інш. характару развіцця беларускіх і літоўскіх земляў;
- п** па-сёмае, ніводная з кухань суседніх народаў не адчула такога моцнага беларускага ўплыву, як літоўская.

Каментарыі:

І. Нашы паўночна-заходнія суседзі маглі запазычыць гэты тэрмін не столькі ў палякаў, колькі ў беларусаў. Бо суп на аснове бацвіння і іншых кампанентаў жыхары этнічна польскіх зямель не вельмі любілі, можна сказаць, пагарджалі ім і нярэдка пасмейваліся з насельнікаў (беларусаў, літоўцаў і інш.) Вялікага Княства Літоўскага, называючы іх бацвіняжамі (boćwiniarze), бацвякамі (boćwiak), бацвіняшчамі (boćwinisko) і інш. Гл., напр.: [8, с. 135-136].

Спіс літаратуры:

1. Белы, А. Харчаванне / А. Белы // Вялікае княства Літоўскае : энцыкл. : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – 688 с.
2. Гозина, Г. И. Жилище и хозяйственные строения Восточной Литвы XIX – начала XX в. / Г. И. Гозина // Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухи-Маклая. – М., 1994. – Т. 32. – С. 95–126. – (Новая серия).
3. Зайкоўскі, Э. М. Страдаўня беларуская кухня / Зайкоўскі Э. М., Тычка Г.К. – Мінск : Ураджай, 1995. – 287 с.
4. Літвіновіч, А. Ф. Да пытання аб уплыве традыцыйнай народнай культуры беларусаў на традыцыйную народную культуру літоўцаў / А. Ф. Літвіновіч // Этнічныя супольнасці ў Беларусі: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы навук. канф., Мінск, 6-7 снеж. 2001 г. – Мінск : Дэполіс, 2001. – С. 85–91.
5. Милос, В. Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX – начале XX в. / В. Милос // Труды института этнографии им. Н. Н. Миклуха-Маклая. – М., 1994. – Т. 32. – С. 127–169. – (Новая серия).
6. Похлебкин, В. О кулинарии от А до Я : словарь-справочник / В. Похлебкин. – Мінск : Полымя, 1988. – 224 с.
7. Седов, В. В. Литва и кривичи / В. В. Седов // Lietuvos archeologija. – 2001. – Т. 21. – С. 81–88.
8. Bednarczuk, L. Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego / L. Bednarczuk. – Kraków : Edukacja, 1999. – 231 s.
9. Kamiński, M. Domowe zwyczaje ludu z okolic Wilkomierza / M. Kamiński // Tygodnik Ilustrowany. – 1864. – Т. 10, № 271. – S. 448–450 ; № 272. S. 460–463; № 273. – S. 468–471 ; № 274. – S. 476–478.
10. Lyberis, A. Lietuvių-rusų kalbų žodinas=Литовско-русский словарь / A. Lyberis. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. – 951 p.
11. Smoczyński, W. Słownik etymologiczny języka litewskiego / W. Smoczyński. – Wilno : Uniwersytet Wileński Wydział filologiczny, 2007. – 798 s.
12. Urbutis, V. Baltų etimologijos etidai / V. Urbutis. – Vilnius, 2009. – 376 p.